

ПСИХОЛОГІЯ ПОЛІТИЧНОГО ВИБОРУ

Анотація. У статті автори аналізують основні тенденції формування політичної свідомості виборців, соціально-психологічні механізми політичної поведінки. На підставі досліджень зарубіжних і вітчизняних вчених автори визначають механізми політичного вибору, що працюють в сучасному українському політичному просторі та пропонують рекомендації щодо їх урегулювання.

Ключові слова: політична свідомість, політична поведінка, менталітет, теорія раціонального вибору, політичний вибір, соціалізація, політична участь.

Виборчі кампанії осені 2012 року, які мали найбільший резонанс в українському суспільстві – парламентські вибори в Україні та президентські перегони в США – знову повертають як науковців, так і пересічних громадян до одного з найбільш цікавих феноменів політичної психології – психології політичного вибору.

Психологію виборця розглядають політичні психологи, професійні політики, політологи і соціологи. З цього приводу написані цілі підручники і дослідження. Актуальність цієї проблеми не викликає сумніву, адже результат політичного волевиявлення громадян закладає підвалини нових засад оновлення суспільства, розвитку політичної системи.

Дослідження соціально-психологічних механізмів свідомості виборців є одним із найважливіших об'єктів досліджень сучасної політичної психології. Загалом під механізмами свідомості більшість вчених розуміє, насамперед, механізми активності, вибору, поведінки громадян у політиці тощо. В сучасній політичній психології

усталилися і співіснують три основні теоретико-методологічні підходи дослідження соціально-психологічних механізмів політичної свідомості виборців: соціологічний, соціально-психологічний та раціонально-поведінковий [7]. Кожен із них ґрунтується на тривалих експериментальних дослідженнях і акцентує увагу на різних методологічних підходах до аналізу психологічних процесів.

Соціологічна модель політичної поведінки виборців хронологічно є найстарішою з представлених. Експериментальне дослідження проблеми механізмів політичної свідомості виборців було вперше запропоновано Чиказькою соціологічною школою, де вже із тридцятих – сорокових років ХХ століття проводилися прикладні наукові розвідки. Цим дослідженням до певної міри передувало вивчення мотивів голосування у 20 – 30 роках минулого століття, зокрема розвідки А. Зигфріда, Ч. Меріама, Ф. Гознела, С. Райса та інших науковців [1]. Результатом цих праць, невдовзі підтриманих співробітниками Мічиганського і Колумбійського університетів, стала так звана соціологічна теорія голосування [8].

Одним із головних факторів участі громадян у виборах авторами соціологічної моделі було визнано тиск на особистість із боку ЗМІ та референтних груп (родини, колег тощо) і прагнення індивіда до психологічного приєднання до більшості.

На відміну від соціологічного підходу, прибічники соціально-психологічної теорії політичної поведінки зосереджувалися на дослідженні глибинних психологічних детермінант політичної активності виборців.

В основу цієї моделі покладено ідею про те, що провідним механізмом політичної активності громадян виявляється механізм партійної або політичної ідентифікації.

Наступним парадигмальним напрямком, який дав змогу під іншим кутом зору поглянути на проблему

механізмів поведінки виборців, виявилася теорія раціонального вибору ("rational choice theory") як синтез психологічних, соціологічних та економічних підходів до дослідження людської поведінки. За останні десятиріччя сфера цих досліджень значно розширилася, а сам він набуває дедалі більшої ваги як універсальний теоретичний підхід до вивчення різних сторін громадсько-політичного життя. У межах запропонованої теорії індивід загалом розглядається як "максимізатор вигоди", що спрямовує свою поведінку відповідно до можливого збільшення морального та матеріального добробуту.

За моделлю раціонального вибору, учасники політичної взаємодії прагнуть до максимальної реалізації індивідуальних інтересів.

Для кращого розуміння соціально-психологічної сутності цієї теорії скористаємося висловом одного з її предтеч, а саме Е. Даунса, який підкреслював, що "кожна розумна людина приймає рішення відносно голосування так само, як і всі інші рішення: якщо дохід перевищує видатки, людина голосує, якщо ні – утримується" [10].

На думку прибічників моделі раціональної поведінки, факторами, що зумовлюють політичну активність виборців, стають переважно суб'єктивна значущість перемоги конкретного кандидата, "ціна" голосування (розмові і часові витрати на збір інформації), уява про важливість політичної участі тощо [10].

Подальші дослідження в рамках теорії раціонального вибору дали змогу визначити низку інших соціально-психологічних механізмів політичної свідомості громадян. Згідно з поглядами представників цього напрямку, ключовим механізмом тут виявляється егоцентризм громадян, що розглядають вибори як інструмент для досягнення особистих цілей. Серед інших механізмів слід виділити механізм психологічної солідарності як фактор, що сприяє

голосуванню індивіда в обмін на дружнє ставлення та емоційне схвалення референтних для нього осіб [3].

Як зазначає вітчизняний соціолог О. Вишняк, у процесі прийняття виборцем рішенням йому "зовсім не обов'язково добре розумітися на економічних програмах чи політиці партій та кандидатів. Для того, щоб зробити свій вибір на користь діючої влади чи опозиційних політичних сил, виборцю достатньо оцінити, чи поліпшились його умови життя за роки правління певної партії та голови виконавчої влади, чи ні" [2].

Ряд інших моделей зумовлює політичну активність виборців потребами у самоствердженні та усвідомленні власної соціальної значущості. Так, автори моделі "домінування поведінкових настанов" у політичній поведінці С. Вольфінгер і С. Розенстоун вважають, що виборці отримують позитивну задоволеність від виконання акту голосування шляхом зміцнення своїх суб'єктивних зв'язків з політичною системою.

Як певну протипагу раціонально-поведінковій теорії американські дослідники С. Розенберг і П. Маккаферті запропонували модифікацію концепції так званого "ірраціонального вибору". Автори встановили, що динаміка політичної участі виборців перебуває у прямій залежності від значущості виборчого інституту. Таким чином, участь громадян у президентській кампанії зазвичай виявляється вищою, ніж під час виборів до місцевих органів влади.

Під певним кутом зору такий феномен досліджувався й у вітчизняній політико-психологічній теорії. Так, ряд дослідників простежує кореляцію між "зконцентрованістю" виборців на значущих для них аспектах голосування, як, приміром, під час виборів народних депутатів, та "розслабленістю" у виборі депутатів до місцевих гілок влади.

Хоча вітчизняні наукові розвідки проблеми розпочалися лише із середини 90-х років, слід відзначити, що

усі вони мають під собою ґрунтовний методологічний фундамент у вигляді попередніх доробок українських і російських психологів. Новітні дослідження в межах української та російської соціальної психології підтверджують ключову роль уже вивчених соціально-психологічних механізмів електоральної поведінки в умовах пострадянської багатопартійності та доводять існування нових суб'єктивних і об'єктивних факторів, що зумовлюють електоральну активність або байдужість вітчизняного електорату. Слід зазначити, що переважна більшість дослідників зосереджує увагу насамперед на особистості політичного лідера, тим самим, вочевидь, повертаючись до теорії партійної ідентифікації та концепції харизматичного лідера М. Вебера.

Заслугує уваги класифікація В. Казміренка, який виділяє чотири типи характеру політичного вибору особистості: раціональний вибір як очікувана цінність можливих варіантів вибору, розумовий вибір як розуміння наслідків та перспектив вибору, інтуїтивний вибір із недостатнім ступенем усвідомлення цілей та наслідків вибору та емоційний вибір як опора на ті емоційні стани, що супроводжують процес вибору [4].

Політичний психолог О. Лабковська аналізує роль зовнішньої та внутрішньої мотивації в процесі політичної активності виборців. У контексті внутрішньої мотивації авторка аналізує політичну ідентифікацію, активність, віру громадян тощо. Під зовнішньою мотивацією дослідниця розглядає вплив політичної реклами, ефект приєднання до більшості та законодавче регулювання виборів [5].

В контексті вітчизняних політичних реалій важливими соціально-психологічними механізмами, здатними підвищити електоральну активність громадян, є механізми, спрямовані на відтворення виборцями суб'єктивного образу "ідеального

майбутнього". Серед них потрібно відзначити політичний оптимізм, віру, почуття громадянського обов'язку тощо.

За умов домінуючого "стихійно-раціонального" типу політичної свідомості вітчизняного електорату, дещо меншу роль можуть відігравати механізми раціональної оцінки громадянами політичної ситуації та її подальшого перебігу. У такому розумінні сам раціональний вибір є, скоріше, раціонально-інтуїтивним, тоді як у країнах західних демократій прагматичне (раціонально-поведінкове) голосування є основою політичної активності громадян.

Політична свідомість обумовлює певну політичну поведінку виборців. Сам термін "політична поведінка" прийшов з психології біхевіоризму, що спеціалізується на вивченні "спостережувальної поведінки", тобто тільки тих проявів політики, які можна реєструвати з боку, виключаючи політичні погляди, переконання та інші суб'єктивні компоненти дій людини в полі політики.

Політичні біхевіористи (Д. Істон) запропонували підхід, названий ними ситуаційним. Ситуаційні фактори включають: 1) фізичне середовище, 2) органічне середовище і 3) соціальне середовище. Їх можна контролювати і спостерігати ззовні. Завдання дослідника полягає у виявленні кореляції між вчинками людини і факторами середовища.

Іншим різновидом тієї ж трактування поведінки є теорія політичного обміну (П. Блау), згідно з якою різні учасники політичного процесу вступають у нього, змагаючись один з одним, як це відбувається і в економіці: хто більше вносить коштів, часу, сил, той може розраховувати на отримання від політики більшої винагороди. Саме політична поведінка розглядається як результат раціональних рішень про те, що індивіду більш вигідно. Вона розглядає людину як виключно "ринкову істоту", залишаючи без уваги її емоційні пориви і стихійні вчинки, не кажучи вже про цінності і погляди.

Для теоретиків конфлікту (Г. Екстайн) характерно уявлення про політичну поведінку як приречену на конфлікт, або внутрішньо-, або зовнішньополітичний. Конфлікт і згода розглядаються як два нормальних стани людського існування.

У цілому в політичній науці під терміном "політична поведінка" розуміють як дії окремих учасників, так і масові виступи, як активність організованих суб'єктів влади, так і стихійні дії натовпу, як акції на підтримку системи, так і спрямовані проти неї. Більше того, голосування "проти" чи неявка на вибори також трактуються як форми політичної поведінки.

Ми ведемо мову про ті критерії політичної поведінки, за якими здійснюється той чи інший політичний вибір при умові, що людина робить саме його – обирає політика, політичну партію, ідеологію, напрямок розвитку своєї країни. Але в умовах вітчизняної політичної дійсності виникли певні феномени політичної психології.

Психологія "проти всіх".

Останні вибори в Україні на диво рельєфно висвітлили феномен "противсіхів". Іноді така поведінка може бути цілком виправданою. Наприклад – щоб висловити свою позицію, "врятувати" бюлетень від фальсифікацій, висловити протест чи незгоду. Дуже часто це може бути проявом прагнення до зверхності над іншими, бути ознакою спотворених уявлень.

Вибір "а зате!".

Важливим для такого типу виборців є саме це – не знайти істину, а зробити чи сказати все інакше, ніж це їм говорив хтось інший. За певних умов це може бути позитивним фактором – як спроба відстояти власну незалежність, власну свободу вибору.

Вибір "назло".

Попередні мотиви такого вибору близькі до наступного прагнення – робити все наперекір комусь, назло

йому. В основі такої поведінки лежить все те ж бажання вивищитися легшим чином, ніж зазвичай. Проблема полягає тільки в тому, що роблячи щось комусь наперекір, людина переважно першою від того й страждає.

Вибір "все-одно".

Так роблять втому разі, коли незважаючи на усі докази чи будь-яку можливу агітацію, все-одно голосують за свого кандидата. Часто це пояснюють стійкістю уподобань електорату. Але нате можуть бути й інші причини.

Соціальним психологам добре відомий подібне явище "реактивного опору" – коли спроба переконати когось викликає прямо протилежний результат, ще більше зміцнює людину в своїй думці. Пов'язано це в першу чергу з намаганням зберегти власну, нехай можливо навіть і неправильну, точку зору, зберегти за собою право вибору.

Гендерний вибір.

Парадокс полягає в тому, що більшість виборців України - жінки, а більшість обраних політиків – чоловіки. Тобто виходить так, що українські жінки голосують за чоловіків. Це звичайно може свідчити і про їхню недовіру до собі подібних, але іноді мотивами такого вибору є й інше.

Релігійний вибір.

В даному разі мова йде як про належність до тієї чи іншої релігійної віри чи конфесії, так і про іншу релігійність – ту, яка спрямована або на розвиток людини, або – проти нього.

В контексті української реальності таких полюси є два.

Перший – християнська віра в кращому сенсі цього слова (як віра в людину, в можливість і необхідність її прагнення до досконалості).

Ті, хто не піде голосувати.

Не підуть голосувати в жодному разі десь до 5% виборців. Це їхня чітка позиція – вони відсторонилися від політики, і живуть ніби в іншій країні. Привести таких

виборців на виборчі дільниці можна, напевно, тільки за допомогою надсучасних ефективних політичних технологій.

Така класифікація типів політичних виборів є дуже умовною, але знаходить своє підтвердження в українських політичних реаліях.

Незалежно від того, яким терміном користуються психологи, вони розрізняють три форми прояву людської активності: інстинктивну, навички і розумну. Ця психологічна класифікація форм діяльності корисна і в описі політики.

Інстинкти представляють собою вроджені моделі поведінки, які детерміновані біологічно і задають напрямок енергії поведінки. Хоча між психологами немає єдності в питанні тому, які кордони дії інстинктів у людини, але загально визнаним є сьогодні положення про інстинктивність характеру. У політиці ми знаходимо прояв всіх людських інстинктів – від агресивності до жадності і від солідарності до самозбереження. Власне інстинктивна основа поведінки в політиці пояснює перш за все напрям енергії тих чи інших вчинків, які далеко не завжди усвідомлюються самою людиною.

Так, інстинкт самозбереження штовхає політиків на боротьбу за владу і пояснює деякі нераціональні вчинки з точки зору здорового глузду.

Жорстокість, насильство, агресія і протилежні їм – апатія, регресія, підпорядкування, трактуються як реакція на події, в яких діє політик.

Другою формою поведінки є навички. На відміну від вроджених інстинктів, велика частина проявів людської поведінки є результатом прижиттєвого навчання. Навичок вимагає поведінка державного діяча і звичайного виборця, партійного функціонера і прихильника руху. Говорячи про політичні навички, ми маємо на увазі певні вміння, необхідні для виконання своїх ролей та функцій будь-яким учасником політичного процесу, звички, що утворюються у громадян у

певній політичній культурі, стереотипи, що є наслідком повторення певних політичних дій і спрощують прийняття рішень.

Політичні вміння, або компетентність, припускають, що громадянин знає, що він повинен робити у своїй політичній ролі і як домогтися бажаного результату.

Розумні дії як третю форму поведінки, в політиці, як і в інших сферах діяльності, можна оцінювати по-різному. Одним з критеріїв розумності може бути ефективність (порівняння мети з результатом). Іншим – ступінь усвідомленості політичних дій. Третім – відповідність найвищим цінностям, поставленим на чільне місце політики, що проводиться. Проте як би не оцінювати цю форму політичної поведінки, головною її характеристикою, що відрізняє від двох попередніх, є виражене цілепокладання.

Основні елементи політичної поведінки:

Потреби. У політиці діють звичайні людські потреби, серед яких можна зустріти і цікавість, і прагнення до свободи, і необхідність задовольнити голод та інші матеріальні потреби.

Потреби спонукають людину діяти, створюючи певну напругу всередині організму. Проте сенс дії надає лише особливий мотив, який є третім членом в поведінкової формулою. Психологи підкреслюють, що мотив виконує насамперед функцію вербалізації цілі і програми, що дає можливість даній людині почати певну діяльність. Мотиви тісно пов'язані з потребами і разом виступають в якості спонукальних сил поведінки.

Установка – це специфічний стан суб'єкта, що характеризує його готовність до здійснення дії спрямованого на задоволення даної потреби в даній ситуації. Установка передуює дії, будучи його початковим етапом, настроєм на дію.

Прийнято виділяти 3 компоненти будь-якої установки:
а) когнітивний елемент – припускає у особистості попередні

знання, інтерес до політики; б) емоційне ставлення до політсуб'єкту (подобається – не подобається), як правило передуює критичного осмислення інформації про політику, в) поведінковий – представляє собою готовність до дії.

Найбільш поширеним видом політустановки є думка, хоча вона і відрізняється нестійкістю, тому що представляє собою поверхневий, вербальний шар свідомості. Більш глибоке коріння має інший вигляд установки – диспозиція – це загальне ставлення до проблеми і конкретної людини, до ситуації, взагалі до чого-небудь. Третій вид установки – переконання – стрижень особистості.

Також слід розглянути докладніше поняття ментальність. У науці однією з проблем стала типологізація менталітету. Дослідники виділяють такі типи ментальностей:

- 1) Індивідуальна ментальність.
- 2) Групова ментальність.
- 3) Національна ментальність.
- 4) Цивілізаційна ментальність.

Слід звернути увагу на наявність континуумета між даними типами ментальностей. Так, наприклад групова ментальність у соціокультурному контексті – це відображення сукупного культурно-історичного, національного та соціального досвіду, що переломлюються у свідомості конкретної особистості. Таким чином ми бачимо, що в поняття "менталітет" включені як елементи повсякденної свідомості, так і теоретичної свідомості. Це робить трактування поняття "менталітет" близьким до трактування поняття "суспільна свідомість"

Висновок. Такий аналіз проблеми концентрує подальшу увагу насамперед на визначенні тих механізмів, що "працюють" в сучасному українському політичному просторі. Ці дослідження мають не тільки істотну теоретичну (суто наукову) цінність, але й важливе практичне значення. Урахування соціально-психологічних механізмів політично

вибору надасть, у першу чергу, можливість підвищити виборчу активність громадян, усвідомити основні потреби і прагнення українського виборця.

Нині до політики в широкому розумінні залучена переважна більшість пересічних громадян України, що засвідчує їх небайдуже ставлення до того, що відбувається в державі. Так, останнім часом в Україні спостерігається досить висока активність громадян під час виборчих кампаній, опитувань громадської думки, інших суспільно-політичних акцій, що є ознакою демократичного розвитку суспільства.

Становлення України як суверенної, соборної, демократичної держави – процес складний, довготривалий і далеко неоднозначний. Кардинальні зміни відбуваються в усіх без винятку сферах життя нашого суспільства, але найпомітніші з них ті, що стосуються свідомості громадян, їхньої життєвої позиції, участі у державотворчих процесах.

Такі позитивні кроки багато в чому зумовлені розвитком соціально-політичних процесів, формуванням нової генерації політичних, державних, господарських діячів, підвищенням соціальної активності якомога більшої кількості наших співвітчизників. Інакше кажучи, нині потрібні люди не лише небайдужі до того, що відбувається в державі, потрібні активні учасники конструктивних економічних, політичних, духовних процесів, люди, які певною мірою володіють політичними технологіями.

Література

1. Бурлацкий Ф. М., Галкин А. А. Современный Левиафан: Очерки политической социологии капитализма. – М.: Мысль, 1985. – 384 с.
2. Вишняк О. І. Електоральна соціологія: історія, теорії, методи: Автореферат дис. докт. соц. наук. – К., 2001.

3. Голосов Г. В. Поведение избирателей в России: теоретические перспективы и результаты региональных выборов // Полис. – 1997. – №4. – с. 44–56.
4. Казміренко В. П. Провідні поняття і питання теоретичного обґрунтування психологічної феноменології вибору // Доповідь на річному звіті Інституту соціальної та політичної психології АПН України. – К.: 2002.
5. Лабковская Е. Б. Психологические детерминанты поведения избирателей в ситуации политических выборов: Автореф. дис. канд. психол. наук: 19.00.05. – СПб., 1996. – 21 с.
6. Позняк Д.В. Рефлексивні механізми свідомості виборців як суб'єктів політичної взаємодії: Автореф. дис. канд. психол. наук: 19.00.05 / Ін-т соц. та політ. психології АПН України. – К., 2004. – 20 с.
7. Позняк Д. Соціально-психологічні механізми політичної свідомості виборців // Соціальна психологія. – 2004. – № 1 (3). – С.31–45
8. Berelson, B., Lazarsfeld, P., and McPhee, W. Voting. Chicago, 1954. – 395 p.
9. Campbell, A., Converse, P.F., Miller, W.F., and Stokes, D.E. The American Voter. – New York, 1960. – 360 p.
10. Downs, A. An Economic Theory of Democracy. N.Y., 1957. – p. 57.

Аннотация. В статье авторы анализируют основные тенденции формирования политического сознания избирателей, социально-психологические механизмы политического поведения. На основании исследований зарубежных и отечественных ученых авторы определяют механизмы политического выбора, которые работают в современном украинском политическом пространстве и предлагают рекомендации касательно их урегулирования.

Ключевые слова: политическое сознание, политическое поведение, менталитет, теория рационального выбора, политический выбор, социализация, политическое участие

Summary. In this article the authors analyze the key trends shaping political consciousness voters socio-psychological mechanisms of political behavior. Based on research foreign and domestic scholars authors define the mechanisms of political choices that work in modern Ukrainian political space and offer recommendations for their settlement.

Keywords: political consciousness, political behavior, mentality, rational choice theory, political choice, socialization, political participation.